

УДК 655.59+002.2

Р. С. Самотий*Національний університет «Львівська політехніка»***НАВЧАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА:
З ІСТОРІЇ ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЛЬВІВСЬКІЙ
ПОЛІТЕХНІЦІ (середина ХІХ — початок ХХ ст.)**

На основі аналізу джерел простежується видавнича діяльність Львівської політехніки. Розглядається освітній процес, який забезпечувала група навчальних видань. Відображаються специфіка й особливості їх виходу у світ.

Сьогодні, Львівська політехніка посідає значне місце в історії науки і освіти України і Польщі, й безумовно яскравим документальним свідченням того є весь багатий масив друкованої продукції, який виходив у навчальному закладі. Забезпечення освітньої діяльності вимагало від діячів навчального закладу кропіткої роботи зі створення відповідної літератури. Навчальна книга Львівської політехніки представлена виданнями з різними типологічними характеристиками, тематичним діапазоном та видовими групами.

Першу спробу висвітлення процесу становлення вищої технічної освіти в Україні зробили В. Онопрієнко і Т. Щербань [1]. Однак автори обмежилися дослідженням тієї частини держави, яка входила у склад Російської імперії, а відтак першим технічним навчальним закладом України названо Харківський технологічний інститут (1885 р.). З огляду на сучасну історико-політичну концепцію першість належить власне Технічній академії (тодішня назва Львівської політехніки, 1844 р.).

Серед великої кількості досліджень у царині історії науки і освіти, діяльності Львівської політехніки присвячено доволі невелику кількість публікацій. Попри те, зустрічаються цікаві роботи. Наприклад, у дисертації Ю. Вовкотруба [2] в контексті історії розвитку окремих галузей наук України ХІХ–початку ХХ ст., розглядається місце і роль учених Львівської політехніки у загальній картині становлення галузі прикладної механіки.

Відображення різних форм діяльності навчального закладу протягом багатьох років висвітлювали журнали «Kwartalnik Techniczny», «Życie Techniczne» та ін. Епістолярна спадщина самих політехніків, представлена ювілейною, до 50-ти річчя діяльності закладу, працею В. Зайончковського «Szoła Politechniczna we Lwowie. Rys historyczny...» [3], спільним виданням грона професорів «Politechnika Lwowska, jej stan obecny i potrzeby»[4] у 1932 р.

Аналіз української та польської історіографії свідчить, що власне видавничий досвід, а особливо навчальної літератури Львівської політехніки комплексно не досліджувався, а лише згадувався в контексті певних періодів інженерної, наукової чи освітньої діяльності навчального закладу або його окремих представників.

Недостатня кількість первинної інформації в процесі роботи компенсувалася використанням і аналізом бібліографічної літератури. Основним джерелом інформації слугували каталоги книжкових і періодичних видань бібліотеки Львівської політехніки [5]. У дослідженні ми спиралися на базові розробки, які відображають класифікацію і систематизацію видань [6].

Отже, актуальність нашого дослідження полягає у введенні в науковий обіг розпорошених даних, які стосуються процесу видавання навчальної літератури у Львівській політехніці.

Мета роботи — аналіз видавничого репертуару, який виходив у навчальному закладі, виокремивши групу навчальних видань, систематизувати її, окреслити особливості створення та підготовки до випуску, окреслити найхарактерніші типологічні риси окремих видів.

Опрацюванням наукових дисциплін, підготовкою й адаптацією до навчального процесу займався кожен з викладачів навчального закладу. Особливістю навчальних видань періоду його становлення є те, що практично вся навчальна література до кінця XIX ст. була видана автолитографським методом у вигляді конспектів лекцій. Така ситуація існувала з низки причин: відсутності державних дотацій на випуск підручників; раптовим переходом з німецькомовного навчання на викладання польською мовою; з розвитком технічного прогресу була нагальна потреба актуалізувати морально застарілі курси; вартістю поліграфічних послуг, яку не могли подолати більшість викладачів. Зазначимо також, що технічні науки не знаходили підтримки з боку відомих меценатів, які фінансували здебільшого гуманітарну і природничу сфери. Однак знайшли оптимальний спосіб тиражувати лекції викладачів. Спочатку це робили студенти, згодом асистенти кафедр. Справжнього розвитку процес набув за матеріальної підтримки громадських організацій Політехніки.

У 60-х рр. XIX ст., у зв'язку зі зміною мови викладання (з німецької на польську), надзвичайно гостро постала проблема браку підручників для вищої школи, бідніші верстви студентів не володіли німецькою, тому виникла нагальна потреба створення польськомовних підручників. Оскільки, не всі викладачі опрацьовували свої лекції у друкованій формі, (що, до речі, було надзвичайно коштовною справою), з другої половини XIX ст. розпочалося видання текстів лекцій літографським способом. Літографуванням займалися індивідуально студенти, часто-густо добре на тому заробляючи. Готували конспекти також і асистенти професорів. Наприклад, «*Geometrya analityczna — prof. W. Żmurki, spisał asystent A. Witkowski, r.1887*». Але плановою організацією з видання конспектів лекцій займалися студентські товариства. Спочатку фінансування здійснювалося за рахунок членських внесків, а з часом видання відбувалося за рахунок проданого тиражу [7, с. 26].

У Політехніці літографовані конспекти видавалися з початку 70-х рр. Як бачимо зі «Списку видань членів Товариства «Братньої допомоги» слухачів Політехніки» за період 1867–1896 рр. видано 65 назв різноманітних видань. Серед них:

«*Budowa drog podług celniejszych źródeł zebrał B. Gustawich Z tabl. przez T. komoszę rysowanemi. Wyd. staraniem c.k. Akad. Techniczn. Lwów 1875*»;

«*Teorya motorów wodnych — prof. J. Frankiego, spisali kol. K. Dziedzik i J. Witkiewicz, r.1877*»;

«*Matematyka kurs I, prof. dr. W. Zajączkowskiego, spisał kol. K. Stelzer, r.1878*»;

«*Budownictwo lądowe cz. I iII. — prof. G. Bisanza, spisał kol. J. Balaban, r.1884*»;

«*Petrografia — prof. J. Niedźwiedzkiego, spisał kol. P. Prachtel, r.1893*».

До 1918 р. майже з кожного предмету було видано декілька конспектів лекцій. Знайшли своє втілення наукові дослідження з різних галузей знань: праці математиків — К. Машковського, П. Дзівінського, М. Лазарського; механіків — Я. Франке, М. Тульє, Т. Федлера; професорів будівництва — Г. Бізанца, Й. Рихтера; історика архітектури Я. Сас-Зубрицького; економіста В. Пілята та ін.

Використання автолитографського методу тиражування навчальної літератури продовжується і у 80-ті рр. XIX ст. Написанням конспектів лекцій, які читались у Політехніці, займалися студенти та асистенти кафедр, у майбутньому провідні вчені. Про популярність приготованої таким чином навчальної літератури свідчить той факт, що такі конспекти видавалися вдруге, деколи з доповненнями, наступними поколіннями студентів. Таким яскравим прикладом є перевиданий у 1903 р. курс лекцій з будівництва у п'яти частинах, обсягом — 640 сторінок Г. Бізанца, опрацьований слухачами Політехніки минулих років А. Кюнелем, Т. Обмінським і М. Теодоровичем (на той час уже відомими ученими і архітекторами) — «*Budownictwo wtdług wykładów prof. G. Bisanza, opracowaiie prez byłych słuchaczy A. Kuhnela, T. Obmińskiego, M. Teodorowicza po raz wtóry wydali i uzupełnili M. Lenk, K. Chmielewski, słuchaczy Politechniki Lwowskiej*».

З метою задоволення потреб у технічній навчальній літературі група професорів закладу створила громадське утворення — Видавничий комітет «Політехнічної бібліотеки». Вони звернулися до інженерної громадськості з проханням здійснити передплату на майбутнє видання для матеріальної підтримки видавничої програми. Розпочати друк стало можливим за сприяння Крайової ради і Міністерства освіти та віросповідання, які виділили певні кошти. Перші підручники почали виходити вже у 1892 р. Однак регулярний процес налагодився з 1894 р. після першої Крайової виставки, коли в освіту було вкладено додаткові асигнування.

Характерна особливість видань серії «Політехнічна бібліотека» («*Biblioteka Politechniczna*») — наскрізна нумерація томів видань. Наприклад, у 1897 р. вийшов курс лекцій К. Машковського «*Budowa kolei żelaznych. Połączenie torów. Część I. Obrachowanie połączenia torów*» (Т. IV) / «Будівництво залізниць...».

За період до Першої світової війни, доки існував комітет, усього видали 36 підручників. Вони були дуже вартісними, а деякі з них, пристосовані до викладання політехнічних дисциплін, стали справжніми раритетами. Серед них: «*Petrografia*» / «Петрографія» Ю. Медведського, «*Mechanika teoretyczna*» / «Теоретична механіка» Я. Франке, «*Teoria ruchu kolejowego*» / «Теорія залізничного руху» Р. Гостковського, «*Wykłady matematyki*» / «Лекції з математики» П. Дзівінського, «*Podręcznik teorii mostów*» / «Підручник теорії мостів» у двох томах М. Тульє.

Репертуар навчальної книги, яку готували для потреб Львівської політехніки потребує типологічного аналізу. За характером викладеної інформації весь масив підручників можна розподілити на видання загальноосвітньої математики, адаптовані до технічної освіти, та видання зі спеціальних дисциплін. Підручники першої групи пристосовані до потреб студентів усіх факультетів, оперують глибоким теоретичним матеріалом, більш стабільні й довговічні.

Видання загальноосвітньої тематики представлені підручниками з фундаментальних наук:

«*Wykład matematyki na podstawie ilości o dowolnych kierunkach w przestrzeni*» / «Лекції з математики...» (1861–1864) у двох томах, «*Geometria analityczna*» / «Аналітична геометрія» (1877) Л. Жмурка;

«*Matematyka kurs I*» / «Математика I курс» (1878) В. Зайончковського;

«*Geometria wykreślna*» / «Нарисна геометрія» (1862) К. Машковського;

«*Mechanika teoretyczna*» / «Теоретична механіка» (1878) у двох томах, «*Dynamika*» / «Динаміка» (1887) Я. Франке;

«*Chemia organiczna*» / «Органічна хімія» (1881), «*Chemia analityczna*» / «Аналітична хімія» (1883) А. Фронда та ін.

Варте уваги ґрунтовне навчальне видання, фундаментальна праця С. Фризе з електротехніки, яка виходила протягом 1927–1934 рр. і налічувала 2445 сторінок тексту з 2498 рисунками: «*Elektrotechnika ogólna: podręcznik w formie skryptu*» / «Загальна електротехніка: підручник у формі конспектів лекцій» у трьох томах.

Ще у 80-х рр. XIX ст. професором П. Дзівінським підготовано збірники прикладів і взірців розв'язку завдань з математики «*Zbior wzorów z Matematyki I*» [8, с. 56]. Ці традиції продовжувались і у 30-х рр. XX ст., коли викладачі Політехніки видавали збірники прикладів з вищого математичного аналізу. Наприклад, математик С. Нікліборц розробив достатньо місткий — на 274 сторінках, збірник вправ «*Ćwiczenia z rachunku różniczkowego*» (1930).

Серед видань загальнонаукового характеру слід виокремити підручники з непрофільюючих дисциплін. У 1879–1880 навчальному році з ініціативи ректора Ю. Медведського було розширено програму викладів, що зумовлювалося потребами часу. У Технічній академії (так називався тоді навчальний заклад) почали викладати економічні дисципліни і створили відповідні підручники з непрофільюючих дисциплін:

«*Ekonomia budownicza*» / «Економіка будівництва» (1878) Г. Бізанца;
«*Ekonomia społeczna*» / «Суспільна економіка» (1891) В. Пілята.

Як підручник використовували «*Nauki ekonomiczne K. Marxa*» (1890).

Видання зі спеціальних дисциплін призначалися для студентів старших курсів. Цей різновид підручників постійно поповнювався, адже потрібно було встигати за бурхливим розвитком науково-технічної думки. Інколи тиражування виконувалося засобами оперативної поліграфії як відбитки з часописів.

Надзвичайно плідною була діяльність професора М. Тульє, який підготував і випустив 29 підручників у галузі будівельної механіки. Серед них «*Podręcznik statyki budowli*» / «Підручник статички будівель» (1886).

У галузі архітектури плідно працював доцент М. Ковальчук. Популярністю користувався цикл лекцій (про що свідчить рецензія в журналі «*Czasopismo Techniczne*». — 1890. — С. 181) «*Architektura w starożytnym Rzymie. Część I. Od Najdawniejszych czasów aż do r. 14 po Chr.*» / «Архітектура старожитного Риму...» (1891), «*Historia architektury Egiptu*» / «Історія архітектури Єгипту» (1891).

Доволі чисельною була група навчальних видань з геодезії. На основі курсу, який читав у Політехнічній школі професор С. Відт, його учень В. Войтан підготував і видав конспект лекцій «*Miernictwo*» «Геодезія» (1897). Викладач-геодезист Е. Вільчевич у 1930 р. опублікував перший в Польщі підручник з фотограметрії.

У галузі геології видано підручник для студентів вищих навчальних закладів «*Wiadomości o powstawaniu głęby. Podręcznik dla studentów szkół wyższych*» / «Історія виникнення корисних копалин...» (1924) А. Карпінського.

Викладачі Політехніки створили велику кількість навчальної літератури з будівництва. Це ліографовані курси К. Скібінського «*Teoria wytrzymałości nawierchni kolejowej*» / «Теорія міцності поверхні залізничної колії» (1899) і «*Budowa drog*» / «Будівництво доріг» (1900–1902). У Львові вийшов підготований ним підручник «*Tyczenie tras, drog i kolei żelaznych, kanałów splawnych, regulowanych rzek i t. d. Cz. I opisowa, cz. II tabele*» / «Трасування доріг, трас, залізниць, каналів для сплаву, регуляції річок та ін. Ч. I описова, Ч. II таблиці» (1909). Інші автори видали:

«*Podręcznik dla maszynistów*» / «Підручник для машиністів» (1890) Я. Франке;

«*Podręcznik budownictwa żelaznego*» / «Підручник залізних будівельних конструкцій» (1924) С. Брили.

У галузі гідротехніки навчальний курс видав професор М. Матакевич «*Pomiary wodne i budowa jazów — podręcznik inżynierski*» / «Вимірювання рівнів води і будівництво гребель — підручник інженера» (1925).

Треба зазначити, що деяка навчальна література за логікою викладу наближалася до логіки самої науки, тому такі видання, межі викладу яких максимально збігалися з межами науки, мали риси наукової монографії.

Прикладом є «*Teorya maszyn cieplnych*» / «Теорія теплових машин» Т. Федлера; «*Podręcznik teorii mostów*» / «Підручник теорії мостів» (1890) т. 1, (1892) т. 2 М. Тульє; «*Mechanika ogólna*» / «Загальна механіка» (1927) М. Губера.

Інший різновид — це універсальне навчальне видання, якому притаманні риси енциклопедичного — «*Podręcznik inżynierski prof. Bryły*» / «Підручник інженера проф. С. Брили» у 4-х томах. Головним редактором цього видання був С. Брила, при колективній співпраці вчених-політехніків з усіх інженерних галузей.

Перший том «*Podręcznik inżynierski w zakresie inżynierji lądowej i wodnej*» / «Підручник з галузі сухопутної і водної інженерії» (1926), загальний обсяг видання 750 с., з 897 рисунками у тексті складається з чотирьох частин:

1. Земляні роботи. Дороги і вулиці (уперше введено розділ з інженерної геології).
2. Залізничні шляхи.
3. Геодезія (уперше введено розділ фотознімання).
4. Гідротехнічне будівництво.

Кожна частина має дво-, триступеневу рубрикацію. Тематичний зміст першої частини: інженерна геологія, мінералогія, земляні роботи, тунелі, дороги і вулиці. Кожний параграф чи розділ (залежно від обсягу матеріалу) має власну назву й авторство, наприклад «*Miernictwo*» В. Войтана, «*Pomiary wodne. Budowa jazów*» В. Матакевича, «*Fundamenty*», «*Budowa wodociągów*» О. Надольського. Характерною особливістю педагогічної діяльності викладачів Львівської політехніки була підготовка навчальної літератури не тільки для вищої, але й для середньої спеціальної освіти. Протягом багатьох років опрацьовувалось і видавалося багато підручників з різних предметів для учнів промислових шкіл та гімназій. Наприклад, з технології обробки металу і деревини Ю. Я. Биковського «*Podręcznik mechanicznej technologii. Cz. I Technologia metali s drzewna...*» (1896), основ алгебри для старших класів гімназії П. Дзівінського «*Zasady algebry dla wyższych klas gimnazyjow i szkół realnych*» (1891), хімія для гімназійних шкіл А. Фройнда «*Zarys chemii do użytku szkół gimnazyjnych*» (1883), підручник з ботаніки для академічних шкіл «*Botanika*» (1928) Д. Шимкевича та ін. Розроблялися методичні видання для викладачів гімназій, наприклад, з історії природознавства Ю. Петеленца «*O planie lekcyjnym dla nauki historii naturalnej w gimnazyach*» (1884).

Успішна реалізація видавничих проектів навчальної книги здійснювалася не тільки з державного фінансування, чи за рахунок коштів авторів, а також за підтримки благодійних фондів і приватних меценатів.

Отже, характерною особливістю видавничого втілення навчальної книги у Львівській політехніці було використання автолітографського методу. Аналіз досягнень Видавничого комітету «Політехнічної бібліотеки», а саме випуск серії «Політехнічна бібліотека» свідчить про налагоджений процес підготовки і забезпечення потреб у навчальній літературі. Типологія репертуару навчальної літератури

представлена: виданнями загальноосвітньої тематики (підручниками з фундаментальних наук, спеціальних і непрофільюючих дисциплін). Серед масиву підручників виділяються окремі різновиди навчальних видань: з рисами енциклопедії та рисами наукової монографії. Частина репертуару навчальної книги, підготованої ученими Львівської політехніки призначалася для середньої і спеціальної освіти.

1. Онопрієнко В. Становление высшего технического образования в Украине / В. Онопрієнко, Т. Щербань. — К., 1990. 2. Вовкотруб Ю. Історія розвитку прикладної механіки в Україні в XIX — першій чверті XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. / Ю. Вовкотруб. — К., 2006. 3. Zajączkowski W. C. Szkoła Politechniki Lwowskiej. Rys historyczny jej założenia i rozwoju, tudzież stan jej obecny / W. C. Zajączkowski. — Lwow, 1894. — 170 s. 4. Politechnika Lwowska, jej stan obecny i potrzeby. — Lwow, 1932. 5. Katalog Biblioteki C. K. Szkoły Politechnicznej we Lwowie. — Lwow, Cz. I, 1894; Cz. II, 1898; Cz. II, 1909; Cz. III, 1929; Cz. IV, 1934. 6. Типология изданий. — М., 1990. 7. Дубієць Я. Мecenat naukowy i oświatowy w Galicji 1860–1918 / Я. Дубієць. — Wrocław, 1981. 8. Księga pamiątkowa towarzystwa «Bratniej Pomocy» słuchaczy Polit. — We Lwowie. — Lwow, 1897.

УЧЕБНАЯ ЛИТЕРАТУРА: ИЗ ИСТОРИИ ИЗДАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВО ЛЬВОВСКОЙ ПОЛИТЕХНИКЕ (середина XIX — начало XX ст.)

На основе анализа источников прослежено издательскую деятельность Львовской политехники. Рассматривается образовательный процесс, который обеспечивала группа учебных изданий. Отображаются специфика и особенности их выхода в свет.

EDUCATIONAL LITERATURE: FROM HISTORY OF PUBLISHING ACTIVITY IN LVOV POLITEHNITSI (middle XIX — beginning of the XX century)

On the basis of the analysis of sources the autor of the article traces the publishing activities of Lviv Politehnics. A range of scientific publications and methodological textbooks provided educational activities. The article is devoted the state conditions specific teatures of the publications.

Стаття надійшла 12.06.08

УДК 022.2 (477) +101.1

Ж. В. Бабенко

Рівненський державний гуманітарний університет

БІБЛОМЕТРИЧНИЙ МОНІТОРИНГ ЯК ЗАСІБ ВИВЧЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ВИДАВНИЧОГО РЕПЕРТУАРУ З ПИТАНЬ ФІЛОСОФІЇ

Визначаються тенденції формування документного потоку з філософії та філософських наук в Україні з погляду тематичної, типовидової, мовної та географічної структури. Обґрунтовується значущість використання наукометричних методів під час вивчення галузевих документних потоків. На основі проведених моніторингових досліджень вітчизняного документного потоку філософського характеру за 2004–2006 рр. розкриваються особливості функціонування первиннодокументних інформаційних ресурсів із вказаної галузі знань.

У сучасних умовах для виявлення тенденцій та прогнозування перспектив розвитку документного потоку (ДП) як важливого компонента інформаційних ресурсів (ІР) доцільно застосовувати метод моніторингу. Мета зазначеного методу — коригування, забезпечення ефективного використання ІР, досягнення запланованих завдань, мінімізація негативних наслідків, визначення можливостей розвитку ДП у подальшому.

Зміни, що відбулися в суспільному житті України, обумовили особливості формування ДП з філософії та філософських наук. Вивчення ДП є важливим не тільки для наукового дослідження філософської науки в Україні, але й для повноцінного забезпечення інформаційних потреб (ІП) фахівців даної галузі. ДП — система, що складається із взаємопов'язаних елементів, якими є не тільки власне документи, а й їх окремі ознаки: реквізити, обсяг, ступінь актуалізації, старіння і т. д. Як будь-яка система, ДП являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів і тому йому притаманна своя структура: видавнича, семантична, мовна, географічна тощо. У системі наукового пізнання дослідження ДП посідають важливе місце, оскільки дозволяють достатньо об'єктивно оцінити ситуацію в межах будь-якої проблеми, наукового напрямку, галузі в цілому. Тому вивчення галузевих ДП як провідної частини інформаційного потенціалу країни, надає можливість окреслити перспективу пріоритетних напрямів досліджень у сфері філософії та філософських наук і популяризації таких знань.

Незважаючи на те, що сьогодні динамічно розвивається й удосконалюється в межах бібліо-, науко- та інформетрії система методів кількісно-якісного дослідження ДП, у вітчизняній інформаційній теорії застосування наукометричних методів обмежилося вивченням лише окремих питань